

Драгић М. Живојиновић
Историјски институт
Кнез Михаилова 36/II, Београд, Србија
dragic.zivojinovic@iib.ac.rs

ПИСМО ВИДИНСКОГ ЦАРА ЈОВАНА СТРАЦИМИРА БРАШОВСКИМ ТРГОВЦИМА*

Апстракт: У раду се објављује критичко издање, превод и фотографије писма владара Видинског царства Јована Страцимира којим се обраћа угледним грађанима из Брашова и јемчи им слободу трговине у својој држави. Документ није датован, а унутрашњи подаци сугеришу да је настао између 1369. и 1380. године.

Кључне речи: Јован Страцимир, Видинско царство, Брашов, Угарска, писмо, трговина, 1369–1380. година.

Јован Страцимир (1356–1396), син и савладар бугарског цара Јована Александра (1331–1371), а потом и независни владар Видинског царства, једног од три дела распарчане Бугарске државе друге половине XIV столећа, издао је писмо трговцима ердељског града Брашова, поданицима круне светог Стефана, којим им гарантује слободу трговине на својој територији, царску заштиту и безбедан повратак до њиховог града.¹ Документ је насловљен на водеће личности брашовске

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту МПНТР Републике Србије: *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. број 177029).

¹ О етимологији имена града видети: D. MOLDOVANU, *Toponime de origine romană în Transilvania și în sud-vestul Moldovei, Anuar de lingvistică și istorie literară* 49–50 (2009–2010) 17–95, pp. 53–75. За почетке немачког насељавања и настанка градског насеља: E. WEBER, *An Introduction to the Study of Saxon Settlement in Transylvania During the Middle Ages, Mediaeval Studies* 18 (Toronto 1956) 50–60. О функционисању у позном средњем веку: M. PHILIPPI, *Die Bürger von Kronstadt im 14. und 15. Jahrhundert. Untersuchungen zur Geschichte und Sozialstruktur einer siebenburgischen Stadt im Mittelalter*, *Studia Transylvanica* Band 13, Köln – Wien 1986; S. RAKOVA, *Le commerce entre Braşov et Vidin aux XIVe–XVe siècles, Études balkaniques* 47/4 (2011) 120–150; ИСТА, *Търговията на Брашов с градовете по брега на Дунав (кр. XIV–XV век). Пътят от север на юг през Дунава, Mediaevalia* 5 (София 2012) 41–73.

управе: жупана Јакова (Јакоба), „фолнођа“ Хермана и „фајнгала“ Петра; није датован, а управо се на споменима прве двојице као истакнутих градских функционера у различитим исправама из трансилванијских архива, као и познавања времена окончања угарске окупације Видина, може закључити да је настао у периоду 1369–1380.

Писмо се чува у Брашовском архиву (Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov, Primăria Brașov), у славо-румунској серији колекције „Штнер“ (Colecția de documente „Stenner“, Seria slavo-română [1369–1803]), под регистарским бројем 456.² Написано је на хартији димензија 210 x 100 mm, на којој нема трага воденог знака, канцеларијским брзописом (за који је примећено да наликује курзиву из српских повеља XIV века)³ у осам редова (укључујући ту и потпис) и, по свему судећи, старим српским језиком.⁴ Текст је писан црним мастилом, док је потпис изведен свечаним црвеним словима карактеристичним за царско сигнирање аката у византијској и јужнословенској дипломатици. Испред владарског имена црвеном бојом је нацртана рука која у стиснутој песници држи крст. На рукаву се налазе три укрштене линије (две праве и једна извијена) које, према мишљењу Стојана Маслева, представљају стилизовани Христов монограм.⁵ Исти такав знак долази и после потписа. Полеђина писма доноси адресу „жупану Јакову и свим пургарима брашовским“, писану црним мастилом у три реда на левој трећини документа, а одмах испод ње и трагове округлог црвеног печата од воска пречника 28 mm.

Овај акт су 1895. године, независно један од другог и готово истовремено, открили и публиковали румунски и бугарски научници Јоан Богдан и Љубомир Милетић, а бугарски истраживач је своје издање поновио већ наредне године у оквиру веће збирке докумената из

² N. ISAILOVIĆ – A. KRSTIĆ, Serbian Language and Cyrillic Script as a Means of Diplomatic Literacy in South Eastern Europe in 15th and 16th Centuries, *Literacy Experiences Concerning Medieval and Early Modern Transylvania*, eds. S. ANDEA – A. C. DINĂ, *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu“*. Series Historica 54. Supliment 1, Cluj-Napoca 2015, 185–195, p. 187, n. 7.

³ J. BOGDAN, Eine bulgarische Urkunde des Caren Joan Stracimir, *Archiv für Slavische Philologie* 17 (1895) 544–547, p. 545.

⁴ С. МАСЛЕВ, Писмо и език на Брашовската грамота на цар Иван Срацимир, *Palaeobulgarica / Старобългаристика* 16/4 (1992) 73–87, стр. 78–87. Уп. и мишљења која ову редакцију називају „српско-бугарском“: J. BOGDAN, Eine bulgarische Urkunde, 545; Й. ИВАНОВ, *Български старини из Македонија*. Фототипно издание под редакцијата на Б. АНГЕЛОВ и Д. АНГЕЛОВ, София 1970, 601.

⁵ С. МАСЛЕВ, Брашовската грамота на цар Иван Срацимир. Принос към нейното проучване, *Palaeobulgarica / Старобългаристика* 14/4 (1990) 84–99, стр. 87.

Брашовског архива.⁶ Богдан је погрешно протумачио израз: **волно и свободно да идж господина краља людине** ⁸ **господина краља град**, сматрајући да је „град господина краља“ у ствари Видин, будући да је цар Страцимир био вазал угарског владара Лудовика I (1342–1382), а у годинама између 1365. и 1369. чак и његов сужањ, док се град на Дунаву налазио под непосредном управом Мађара.⁷ Иако је интерпретација румунског филолога утицала на већину потоњих истраживача да прихвате његово становиште, поменута синтаagma заправо се односи на Брашов, а смисао читаве реченице јесте да је видински цар загарантовао ердељским трговцима безбедан повратак у њихов завичај.⁸ У XX столећу уследиће бројна издања и преводи овог документа,⁹ а водиће се и расправе о времену његовог настанка, при чему ће

⁶ J. BOGDAN, *Eine bulgarische Urkunde*, 546 (факсимил), 547 (изд.); Ј. МИЛЕТИЋ, Едно писмо от българския цар Срацимир, *Български преглед* 2/9–10 (1895) 308–310, стр. 309; ИСТИ, Дако-ромъните и тяхната славянска писменост. Част II: Нови Влахо-български грамоти от Брашов, *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина* 13 (София 1896) 3–152, стр. 46, бр. 1 (арх. н° 456).

⁷ О периоду угарске владавине у Видину видети: D. ŠVOB, *Postanak Vidinske države cara Sracimira*, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* n. s. 16 (1935) 127–136, str. 132–135; I. DUJČEV, *Il francescanismo in Bulgaria nei secoli XIII e XIV*, *Medioevo Bizantino-Slavo* I, Roma 1965, 395–424, pp. 413–423; P. ROKAI, *Prilog istoriji Bugarske banovine*, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 13/1 (1970) 81–86; В. ГЮЗЕЛЕВ, Из историята на България през 1358 и 1365 г., *Исторически преглед* 31/3 (1975) 102–110; П. БОЙЧЕВА, За някои аспекти на църковно-културните отношения между Видинското царство и Угровлахия от 1365 г. до 1370 г., *Проблеми на балканската история и култура*, *Studia Balcanica* 14, София 1979, 41–48; V. GJUZELEV, *Beiträge zur Geschichte des Königreichs von Vidin im Jahre 1365*, *Südost-Forschungen* 39 (1980) 1–16; IDEM, *La guerre bulgare-hongroise au printemps de 1365 et des documents nouveaux sur la domination hongroise du royaume de Vidin*, *Buzantinobulgarica* 6 (1980) 153–172; ИСТИ, България в папската политика на Балканите през 1352–1396 г., *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. *Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“* 86 /5/ (1992–1993) 41–50, стр. 42–44; X. ДИМИТРОВ, *Българо-унгарски отношения през средновековието*, София 1998, 234–240; А. НИКОЛОВ, *Францисканская миссия в Видине (1365–1369)*, *Власт и моћ. Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године*, ур. С. МИШИЋ, Крушевац 2014, 245–256.

⁸ Тако тумачи и R. M. CLEMINSON, Брашовская грамота на царя Ивана Срацимира, *Археографски прилози* 20 (1998) 369–378, стр. 373–374. Аутор сматра да се не ради о магистра о привилегијама, већ да је писмо царев одговор на молбу брашовског магистрата о пуштању неких трговаца који су били задржани у његовој престоници.

⁹ Г. А. ИЛЬИНСКИЙ, *Грамоты болгарских царей*, Москва 1911, 30; С. С. БОБЧЕВ, Цар–Срацимировото писмо до Брашовјани, *Известия на Историческото друшество в София* 4 (1915) 71–78, стр. 74; G. TOCILESCU, *534 documente*

сви узимати годину Страцимировог повратка у Видин (1369) као *terminus post quem*. Још једна мистификација везује се Богдана, наиме он је жупана Јакова и „фолнођа“ Хермана спојио у једну личност, те ће се сабласт „Јакоба Хермана“ појављивати код многих научника у наредних 120 година закључно са издањем регеста *Ердељског дипломатара* из едиције Мађарског националног архива.¹⁰

Текст писма

† ѿт г(оспо)д(и)на ц(а)рѣ Срацимира ждпанѣ Иковѣ, Херѣманѣ фолногю и Петрѣ фаинѣг(ѣ)лю и все|2|мѣ пѣргаромѣ. Цю ми сте писали и порѣчали да ви люд(и)кѣ ход(е) свободно, тако ми Б(о)га, |3| волно и свободно да идѣ г(оспо)д(и)на крапа люд(и)кѣ ѣ г(оспо)д(и)на крапа град и трѣгѣж, цю и|4|мѣ е драго, а ѣ давамѣ мою верѣ ц(а)р(е)вѣ и га ихѣ ѣзимамѣ на мою д(ѣ)шю, како да сѣ |5| ѿт ц(а)р(с)т)ва ми съблюдени, да имѣ не бѣде пакоста некога ни до еднога влас(а), |6| како сами да видите. И ѿце да сѣ почтани и полюбени ѿт ц(а)р(с)т)ва ми, кои донесе |7| листѣ ѿт вас(ѣ).

† ІСІАНЪ СРАЦИМИРЪ Ц(А)РЪ БЛГЯРОМЪ †

На полеђини стоји адреса: † ѿт г(оспо)д(и)на ц(а)рѣ Срацимира ждпа|2|нѣ [И]ковѣ и всемѣ пѣргаро|3|мѣ брашевскимѣ.

istorice slavo-române din Țara-Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346–1603, București 1931, n° 1, 3 (изд. и прев.); P. DRAGULEV, Scrisoarea țarului Strașimir dela Vidin către negustorii brașoveni. Problema datării documentului, *Revista istorică română* 9 (1939) 289–295, p. 290; И. ДУЙЧЕВ, *Из старата българска книжнина 2. Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство*, София 1944, n° 68, 197 (фраг. изд.), 197–198 (прев.); Й. ИВАНОВ, *Български старини из Македония*, n° 8, 602; *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Brașovul 1369–1803*. Inventar arhivistic 13, eds. Ș. SUCIU – G. NUSSBÄCHER – M. CÎNCU, București 1986, 13 (регест); С. МАСЛЕВ, Брашовската грамота, 87 (факсимил), 88 (изд.); ИСТИ, Проучвания върху Брашовската грамота на цар Иван Срацимир, *Palaeobulgarica / Старобългаристика* 15/2 (1991) 68–82, стр. 69 (факсимил); R. M. CLEMINSON, Брашовская грамота, 369; А. ДАСКАЛОВА – М. РАЙКОВА, *Грамоти на българските царе. Увод . Текстове. Речник. Библиографија*, София 2005, 48; K. Petkov, *The Voices of Medieval Bulgaria (7th–15th Century)*. *The Records of a Bygone Culture*, Leiden – Boston 2008, 508 (прев.); *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez 4 (1360–1372)*, Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 53, szerk. S. JAKÓ – G. HEGYI – A. W. KOVÁCS, Budapest 2014, n° 798, 317 (регест).

¹⁰ J. BOGDAN, Eine bulgarische Urkunde, 545; P. DRAGULEV, Scrisoarea țarului Strașimir, 290; *Erdélyi Okmánytár*, 317. Насупрот томе уп. С. МАСЛЕВ, Проучвания върху Брашовската грамота, 78–79; R. M. CLEMINSON, Брашовская грамота, 370.

Handwritten notes in the top left corner, possibly a date or recipient information.

MAGISTRATS
DER STADT KRONSTADT

Handwritten mark or signature in the top right corner.

Handwritten text in Cyrillic script, likely the main body of the letter or a list of names.

Писмо цара Јована Страцимира брашовским трговцима, полеђина.

Превод писма на савремени српски језик

Од господина цара Страцимира жупану Јакову, Херману фолнођу и Петру фајнгалу и свим пургарима. Што сте ми писали и тражили да ваши људи иду слободно, тако ми Бога, по својој вољи и слободно да иду господина краља људи у господина краља град и тргују чиме год им је драго, а ја дајем своју веру царску и узимам их на своју душу, да су од царства ми заштићени, да им не буде пакости никакве нити за једну влас, као што [и] сами видите. И још да су поштовани и љубљени од царства ми [они] који донесу лист од вас.

ЈОВАН СТРАЦИМИР ЦАР БУГАРА

На полеђини: Од господина цара Страцимира жупану Јакову и свим пургарима брашовским.

Дипломатичка анализа

Средњовековни јужнословенски дипломатички документи деле се на две основне врсте: повеље и писма. Исправа пред нама класичан је представник из категорије писама. Веома добра истраживања формулара овог акта која је обавио Маслев, нажалост, нарушена су његовом уводном констатацијом којом се он смешта у класу простагми и типолошки изједначава са хоризмом Јована Асена II за Дубровник.¹¹ Између ових докумената постоји битна разлика,¹² Асенова исправа и по облику и по садржини одговара византијским простагмама,¹³ што би у јужнословенској дипломатици кореспондирало повељама, док Страцимир одговара на молбу брашовских градских отаца и решава одређено питање које их је занимало. Већ је било речи о утицају српског канцеларијског курзива на графију овог акта, а и у формулару је примећен уплив српских дипломатичких образаца.¹⁴

На почетку писма стоји крст симболичке инвокације, а након кратке интитулације (1. ред), следи инскрипција (ред. 1–2) у којој су адресирани жупан Јаков, Херман „фолнођ“ и Петар „фајнгал“. Диспозитив заузима највећи део документа (ред. 2–6), у њему се регулише слобода кретања и трговине брашовских пословних људи и омогућава им се несметан повратак у родни град. Текст се завршава сажетом

¹¹ С. МАСЛЕВ, Проучвания върху Брашовската грамота, 68.

¹² С. С. БОБЧЕВ, Цар–Срацимировото писмо, 74–76.

¹³ Д. ЖИВОЈИНОВИЋ, Хоризма бугарског цара Јована Асена II Дубровнику, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 1 (2013) 229–239, стр. 234–235.

¹⁴ С. МАСЛЕВ, Проучвания върху Брашовската грамота, 69–71. О карактеристикама српских писама као дипломатичке категорије видети: Н. ПОРЧИЋ, *Дипломатички обрасци средњовековних владарских докумената: српски пример*. Докторска дисертација, Београд 2012, 282–296.

салутацијом (ред. 6–7), којом се изражавају поштовање и љубав према онима који би донели писмо из Брашова. Испред потписа, истим црвеним мастилом, нацртана је рука која држи крст у стиснутој пеници. Слична графичка представа може се запазити на још три царске повеље: Константина Тиха Асена за Светог Ђорђа Скопског, Јована Александра за Светог Николу Мрачког и Јована Шишмана за Богородицу Витошку. Та појава је регистрована у научној литератури, а Григориј Иљински и Михаил Ласкарис тврдили су да је само у хрисовуљи Јована Александра реч о крсту, док у осталим случајевима рука држи царски скиптар.¹⁵ Наше је мишљење да овај симбол представља крст апрекације, те да би се могло говорити о специфичној „бугарској апрекацији“. У сваком случају, ово је јединствен феномен и *differentia specifica* бугарске дипломатике у односу на византијску, српску и румунску.¹⁶ Потпис гласи: Јован Страцимир цар Бугара. Познато је из бугарских царских повеља да су Страцимиров отац и брат користили и формулу: „у Христу Богу благоверни цар и самодржац свих Бугара и Грка“.¹⁷ Уосталом, запис из Видинског зборника спомиње „благоверног и превисоког и самодржавног цара нашега Јована Страцимира Бугара и Грка“.¹⁸ Ипак, у званичном приручнику Васељенске патријаршије за вођење преписке са црквеним и световним достојанственицима стоји да „владара Видина и цара Канцимира“ треба титулисати као „преузвишеног и христољубивог, моћног самодршца и владара Видина и читаве Бугарске“.¹⁹

Датума нема на писму, па се време његовог настанка одређује на темељу унутрашњих података. Недвосмислен *terminus post quem* је година Страцимировог повратка на власт у Видин (1369), а у ближеме омеђавању помажу помени брашовских угледника Јакова, Хермана и Петра. Тако је Богдан документ ставио у интервал 1369–1387,²⁰ осла-

¹⁵ Г. А. ИЛЈИНСКИЙ, *Грамоты болгарских царей*, 36; М. ЛАСКАРИС, *Ватопедската грамота на цар Иван Асеня II*, Български старини 11, София 1930, 13, нап. 6. Уп. и С. МАСЛЕВ, Проучвания върху Брашовската грамота, 73, који сматра да се свуда ради о крсту.

¹⁶ С. МАСЛЕВ, Проучвания върху Брашовската грамота, 75.

¹⁷ А. ДАСКАЛОВА – М. РАЙКОВА, *Грамоти на българските царе*, 43 (Јован Александар), 46 (Јован Шишман).

¹⁸ *Bdinski Zbornik. An Old-Slavonic Menologium of Women Saints* (Ghent University Library MS 408, AD 1360). Edited and Annotated by J. L. SCHARPE and F. VYNCKE. With an Introduction by E. VOORDEKERS, Bruges 1973, 242.

¹⁹ J. DARROUZÈS, *Ekthésis néa. Manuel des pittakia du XIVe siècle*, *Revue des études byzantines* 27 (1969) 5–127, p. 62, n° 66, l. 76–79.

²⁰ J. BOGDAN, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țăra Ungurească în sec. XV și XVI*. Texte slave cu traduceri, adnotațiuni istorice

њајући се на помене Jacobus-а који је 1368. забележен као *judex civitatis Brassoviensis*, 1380. као *comes de Brasso* и 1387. *comes de Corona*.²¹ С друге стране, Петар Драгулев и Полихрониј Сирку су се изјаснили за почетак и крај означеног периода, односно 1369. и 1387. годину.²² Међутим, истраживања брашовског архивара Фридриха Штенера показала су да би се, по свој прилици, могла разликовати два Јакова. Jacobus I спомиње се 1364. као *juratus civis* и *judex Brassovienses*, а 1368. као *judex civitatis Brassoviensis*, док се Jacobus II јавља 1380. и 1387. као *comes*, 1388. као *notarius civitatis Coronae* и 1391. као *civis juratus*.²³ Пошто се у три повеле Лудовика I из 1364. заједно појављују Hermannus et Jacobus jurati cives de Brasso,²⁴ а у једној Jacobus judex et nuncius specialis,²⁵ није тешко повезати ове две личности са Јаковом и Херманом из Страцимировог писма, а затим и поистоветити жупана и Jacobus-а I.²⁶ Што се поменутог Петра тиче, 1355. забележен је Petrus filius Dominici vice comes de Brasso, док 1380. извесни Petrus Rewel постаје *judex*.²⁷ Да ли је Петар „фајнгал“ био син Доминика и поджупан, а затим и судија од 1380. године?²⁸ Какав год да је одговор на то питање, из претходног излагања следи да је писмо Јована Страцимира највероватније настало између 1369. и 1380.

Што се термина који се употребљавају у царској исправи тиче, најинтересантнији су „фолноћ“ и „фајнгал“. Оба су вероватно мађарског порекла, при чему је етимологија другог појма много несигурнија.

și o introducere asupra diplomatiei vechi românești. Volumul I: 1413–1508, București 1905, XI, n. 1.

²¹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Band 2: 1342–1390, eds. F. ZIMMERMAN – C. WERNER – G. MÜLLER, Hermannstadt 1897, n° 917, 315 (22. јун 1368, Вишеград); n° 1138, 536 (21. новембар 1380, Херманштат); n° 1218, 614 (21. новембар 1387).

²² P. DRAGULEV, *Scrisoarea țarului Strașimir*, 295; П. СЫРКУ, *К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке*. Том I, вып. 1: *Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского*, Санкт-Петербург 1898, 441–442.

²³ F. STENNER, *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. Band 7 – Beiheft 1, Brassó-Kronstadt 1916, 72; С. МАСЛЕВ, Проучвания върху Брашовската грамота, 78.

²⁴ *Urkundenbuch*, n° 817, 219 (18. октобар 1364, Вишеград); n° 818, 220 (28. октобар 1364); n° 823, 222 (20. децембар 1364).

²⁵ *Ibidem*, n° 809, 212 (10. јун 1364, Вишеград).

²⁶ С. МАСЛЕВ, Проучвания върху Брашовската грамота, 78; R. M. CLEMINSON, Брашовская грамота, 370.

²⁷ F. STENNER, *Die Beamten der Stadt Brassó*, 104, 112.

²⁸ Заступник дате тезе је С. МАСЛЕВ, Проучвания върху Брашовската грамота, 78–79; док сумњу изражава R. M. CLEMINSON, Брашовская грамота, 370.

Није, чак, искључено да је **ФАННГЪЛЪ** лично, тј. породично име, те би га онда требало писати великим словом. Постоји мишљење да потиче од мађарске речи „felügyelő“ – надзорник. У том случају би дати појам означавао трећег градског званичника по рангу, иза жупана и „фолно-ђа“.²⁹ **Фолногъ**, сва је прилика, долази од мађарске речи „főnök“ – заповедник. У Ерделју је означавао предводника сеоске заједнице (лат. villicus, нем. Hann), а у нашем писму једног од највиших градских челника у Брашову, одмах иза јудех-а (тј. жупана).³⁰ Посведочен је у облику **ФЛЪНОЦ** у недатованом писму влашког војводе Влада IV Калуђера (1482–1496) упућеном судији и дванаесторици пургара брашовских.³¹

Dragić M. Živojinović

THE LETTER OF VIDIN TSAR JOHN STRATSIMIR FOR THE MERCHANTS OF BRAȘOV

Summary

The article contains the edition, translation, commentary and photographs of a letter addressed by the ruler of the *Tsardom* of Vidin, John Stratsimir (1356–1396), to the honorable members of the city council of Brașov, guaranteeing to the Brașov merchants freedom of trade and the *Tsar's* protection in his country. The document itself is not dated but its inner information, i.e. the mention of distinguished town officials Jacob, Hermann and Peter, who are referred to in various charters of King Louis I of Hungary (1342–1382) issued to Transylvanian communes, combined with known facts about the Hungarian occupation of Vidin, suggest that it was created between 1369 and 1380.

Keywords: John Stratsimir, Tsardom of Vidin, Brașov, Hungary, letter, trade, year 1369–1380.

Чланак примљен: 30. септембра 2015.

Чланак прихваћен: 10. марта 2016.

²⁹ С. МАСЛЕВ, Брашовската грамота, 91–92; I. BILIARSKY, *Word and Power in Medieval Bulgaria*, Leiden – Boston 2011, 147 (s. v. **ФАННГЪЛЪ**).

³⁰ J. BOGDAN, Eine bulgarische Urkunde, 547; O. ÁSBÓTH, Fohnagy és Fohnagovics, *Magyar nyelvör* 25 (1896) 21–24; M. PHILIPPI, *Die Bürger von Kronstadt*, 131; С. МАСЛЕВ, Брашовската грамота, 90–91; I. BILIARSKY, *Word and Power in Medieval Bulgaria*, 147 (s. v. **Фолногъ**).

³¹ J. BOGDAN, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul*, n° 176, 210.